

Versie

3.1

Mindmaps maatschappelijke doorwerking angst voor corona

De mogelijke effecten van 'de
tweede epidemie van COVID-19':
die van angst en onzekerheid

Marnix Eysink Smeets,

Lector Publiek Vertrouwen in Veiligheid - Hogeschool
Inholland

Wat is dit?

De coronacrisis kent goed beschouwd drie deelcrises. Een *volksgezondheids crisis*, een *psychologische crisis* en een *financieel-economische crisis*. De drie deelcrises beïnvloeden elkaar. Bij het denken over interventies en scenario's moeten de drie deelcrises daarom in hun onderlinge samenhang en interactie worden gezien.

Voor de *gezondheids crisis* kunnen we putten uit epidemiologische modellen en de kennis van instanties als de WHO en het RIVM. Voor het omgaan met de *financieel-economische crisis* kunnen we putten uit de ervaring die we tussen 2008 en 2014 hebben opgedaan. Voor het omgaan met de *psychologische crisis* – het gevolg van de 'tweede epidemie van corona': de epidemie van angst en onzekerheid - is de beschikbare kennis in het veld nog relatief dun. Terwijl het juist deze crisis is die in de samenleving de grootste doorwerking heeft.

Deze notitie biedt een compact overzicht over wat uit de wetenschap bekend is over die doorwerking, verdeeld over zeven aandachtsvelden. Het is *work in progress*, mede gebaseerd op mijn vrijwel afgeronde proefschrift *Understanding and addressing perceptions of security in the 21st century*, aangevuld met een scan van de literatuur op de doorwerking van recente epidemieën zoals SARS en MERS. In de eerdere versies ging ik vooral in op de doorwerking op relatief korte termijn. In deze versie 3.0 voeg ik daar enkele gedachten over de interventiestrategie aan toe, ook – maar niet alleen – gebruikmakend van de sociale kracht in de samenleving. Tevens bevat deze versie een eerste doorkijkje naar effecten op de langere termijn. Updates zullen blijven volgen.

Amsterdam, 30 maart 2020

Marnix Eysink Smeets

Lector Publiek Vertrouwen in Veiligheid – Hogeschool Inholland Rotterdam

Directeur LEV (stichting Landelijke Expertisegroep Veiligheidsbeleving), Amsterdam

Voor nadere informatie: m.eysink@inholland.nl – 06 – 53 63 68 65 - Commentaar, aanvullingen, vragen wordt op prijs gesteld

Inhoud

Dynamiek van de corona-angst

- Veiligheidsgevoel in tijden van corona
- De angst en onzekerheid neemt door de tijd heen af (tenzij....)
- Pandemie: andere dynamiek dan een (natuur)ramp

Maatschappelijke effecten op zeven deelgebieden

1. Bescherming en beveiliging
2. Welzijn
3. Mobiliteit en gebruik van voorzieningen
4. Sociaal klimaat
5. Economie
6. Criminaliteit en veiligheid
7. Houding t.o.v. bestuur en beleid

Maatschappelijke effecten nader bezien

- Complexiteitsdenken: *on the edge of chaos*
- Het middel erger dan de kwaal?
- Op langere termijn....

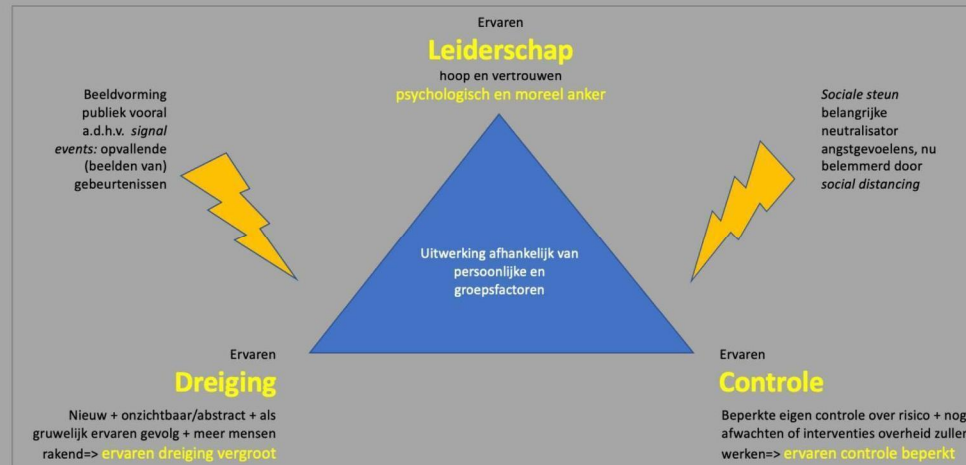
Overig

- Nadere informatie
- Updates
- Over de auteur

Veiligheidsgevoel in tijden van corona

Mensen voelen zich niet onveilig wanneer er sprake is van iets wat hun welzijn kan bedreigen. Ze voelen zich onveilig, als zij ook nog eens het gevoel hebben dat zij die dreiging (en de gevolgen daarvan) niet in voldoende mate het hoofd kunnen bieden. Zelf, met anderen of alleen door anderen (zoals het bestuur). Door een gevoel van onveiligheid gaan mensen zich ook anders gedragen. Soms is dat gewenst, soms is dat ongewenst. Het zijn deze gedragsveranderingen die aan de basis staan van de maatschappelijke effecten die in deze notitie worden geschetst.

Door de specifieke kenmerken van de corona-pandemie is de nu ervaren bedreiging groot, de ervaren controle relatief laag. Normaal gesproken vergroot sociale steun de ervaren controle, de noodzaak van *social distancing* staat deze nu echter (deels) in de weg. Dat betekent dat het nu - nog meer dan anders- aankomt op een derde factor: (publiek) leiderschap. Ook dat geeft immers rust, vertrouwen en – idealiter - hoop.

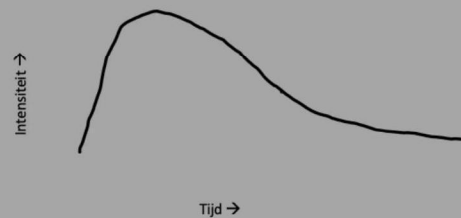

De angst en onzekerheid neemt door de tijd heen af (tenzij....)

De publieke reactie op schokkende gebeurtenissen vertoont in het algemeen het patroon van een curve. Met een snelle piek in angst, onzekerheid en shock in de eerste fase, daarna een fase van nog steeds verhoogde emoties, angst en onzekerheid (waarin wij vooral steun zoeken bij elkaar), gevolgd door een langere periode van langzame afname. Dat geldt bij éénmalige schokkende gebeurtenissen, maar vaak ook bij herhaalde schokken (zoals chronisch terrorisme): vervolgincenten hebben minder impact dan de eerste. Een dergelijk patroon kan – met uitzonderingen, zie hierna) ook verwacht worden bij de corona-crisis.

Allereerst zal het psychologische mechanisme van gewenning (habituatie) z'n werk doen: *alles went*, ook dit. Dat geldt nog eens extra omdat de specifieke angst-verhogende kenmerken van de corona-dreiging (zie vorige pagina) slijten: enerzijds gaan we de dreiging beter kennen en doorgronden, anderzijds raken we meer vertrouwd met wat we er wel en niet tegen kunnen doen.

De emoties, angst en onzekerheid zullen dus door de tijd heen langzaam verminderen. *Signal events* kunnen dat proces versnellen of juist vertragen. Dat kunnen positieve *signal events* zijn, zoals alleen al de aankondiging van een vaccin of medicijn. Het kunnen echter ook negatieve *signal events* zijn. Op de korte termijn kunnen beelden van IC's die het niet meer aankunnen zo'n *signal event* zijn, ik hou er ook rekening mee dat het uit de hand lopen van de epidemie in de V.S. zo'n negatieve invloed op onze veiligheidsbeleving kan hebben.

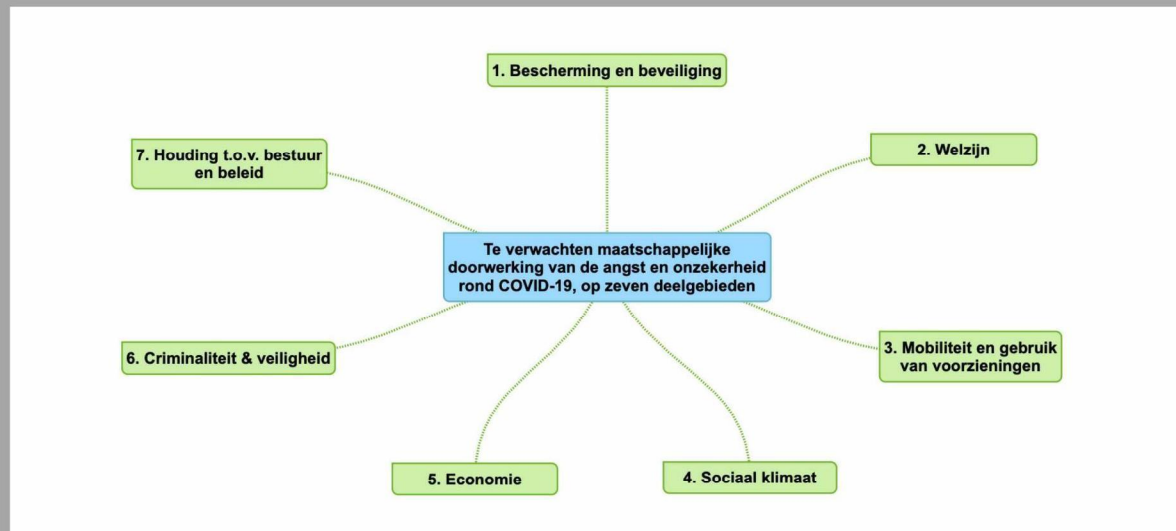
Mogelijke ontwikkeling van de intensiteit van de publieke angst en onzekerheid rond corona

Pandemie: andere dynamiek dan een (natuur)ramp

Het is verleidelijk het crisismanagement van een pandemie te bezien door de bril van een (natuur)ramp. Er zijn zeker overeenkomsten. Maar er is ook een belangrijk onderscheid. Na een (natuur)ramp zien we een grote saamhorigheid opkomen, mensen helpen elkaar en zoeken bij elkaar ook steun. De bedreiging kwam immers van 'elders'. Bij een pandemie is deels wel dezelfde hulpvaardigheid te zien, maar komt de bedreiging juist van onszelf, of beter gezegd: van onze medemens. Juist in het contact met elkaar, in het elkaar (letterlijk) opzoeken schuilt het gevaar. Bracha & Burkle (2006) gaan zelfs zover om te zeggen dat wij evolutionair ingesteld zijn om natuurrampen gezamenlijk boven te komen, maar dat pandemieën nog te kort voorkomen om daarop evolutionair adequaat ingesteld te zijn. "*Homo sapiens is hard-wired to seek safety in numbers, no to seek shelter in places.*" Ik weet niet of het klopt, maar het is een interessante gedachte. In ieder geval is het goed te realiseren dat een pandemie juist waar het gaat om de sociale dimensie een andere dynamiek in zich draagt dan een 'normale' ramp, en in feite een bijzondere vorm van *sociale* onveiligheid betreft.

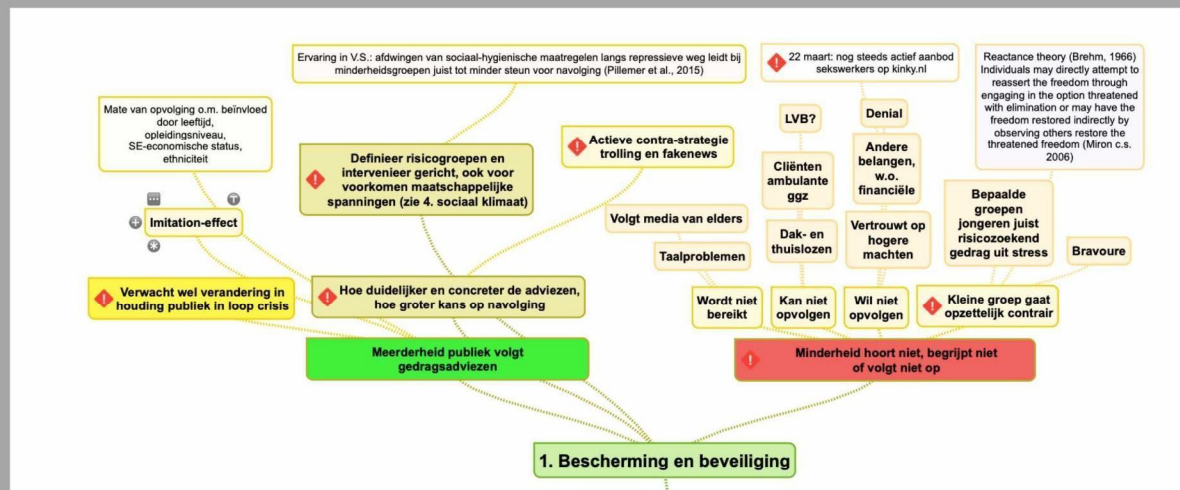
De maatschappelijke effectenzeven deelgebieden

De wetenschappelijke literatuur laat zien dat (collectieve) angst en onzekerheid in de samenleving doorwerkt op tal van gebieden. Ik hanteer een indeling in zeven deelgebieden, zoals weergegeven in onderstaande figuur. In de navolgende mindmaps geef ik een overzicht van de verwachte doorwerking op elk deelgebied op de korte en middellange termijn. *De eerste versie van mindmap maakte ik zo'n twee weken geleden, de actualiteit laat zien dat het verloop van de crisis in Nederland inderdaad grotendeels conform de wetenschappelijke inzichten verloopt.*

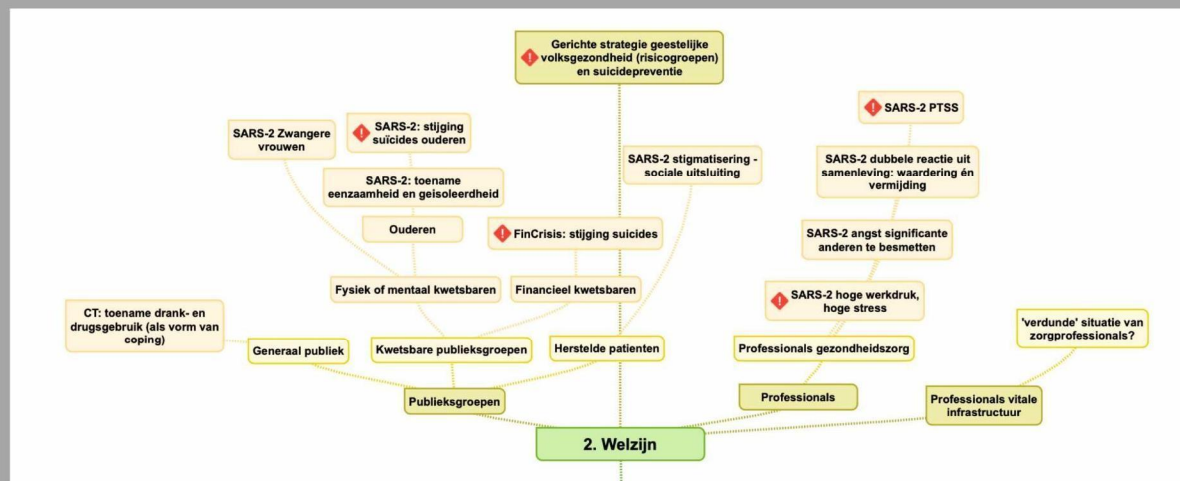
1. Bescherming en beveiliging

De meerderheid van het publiek zal gedragsadviezen zeker willen volgen. Het bieden van concreet, specifiek en duidelijk handelingsperspectief is daarbij nodig. Er zijn echter specifieke groepen die een andere beïnvloedingsstrategie vereisen, sommigen daarvan gedragen zich zelfs opzettelijk contrair. Een ervaring uit de V.S. liet zien dat repressief optreden om sociaal-hygiënisch gedrag af te dwingen bij minderheden leidde tot verminderde steun voor de interventies.

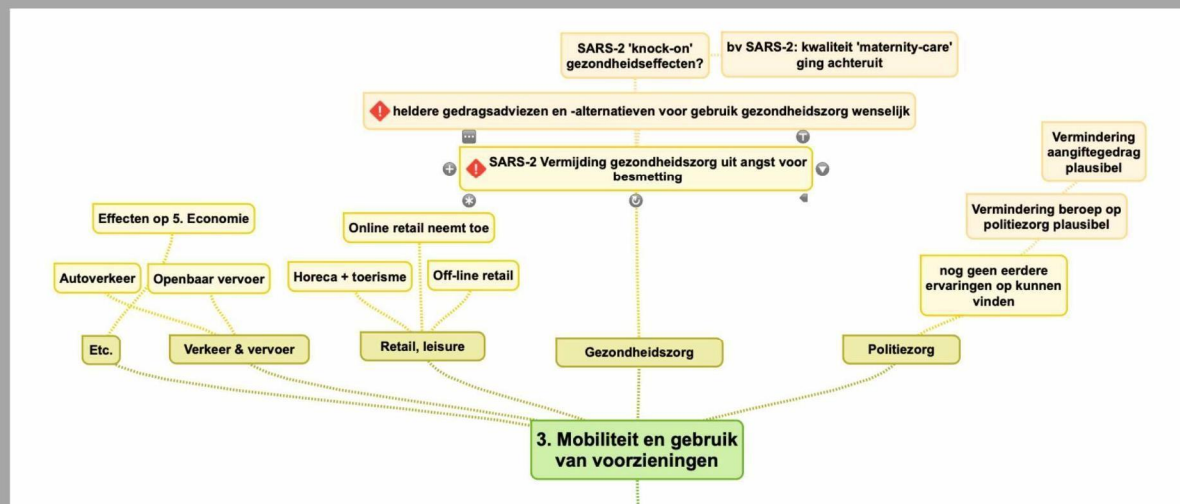
2. Welzijn

Rekening moet worden gehouden met substantiële aantasting van het welzijn van specifieke deelgroepen, stijging van het aantal suicides en prevalentie van PTSS. Sociale steun vormt normaal gesproken een beschermende factor ten aanzien van onveiligheidsgevoelens en (andere) aantasting van het welzijn, maar die staat door de noodzaak van *social distancing* juist onder druk.

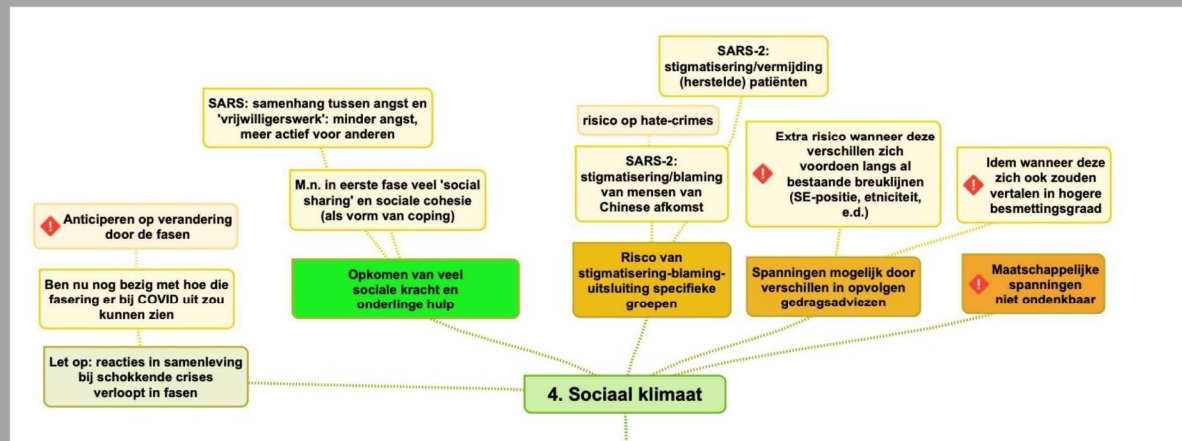
3. Mobiliteit en gebruik van voorzieningen

Naast de nu al breed in de samenleving zichtbare effecten in verkeer, *Leisure* en *non-food-Retail* springen hier vooral de verschuivingen in het gebruik van de gezondheidszorg in het oog, die op hun beurt weer 'andersoortige' vervolgeffecten kunnen hebben op de volksgezondheid. Een risico om van de regen in de drup te komen?

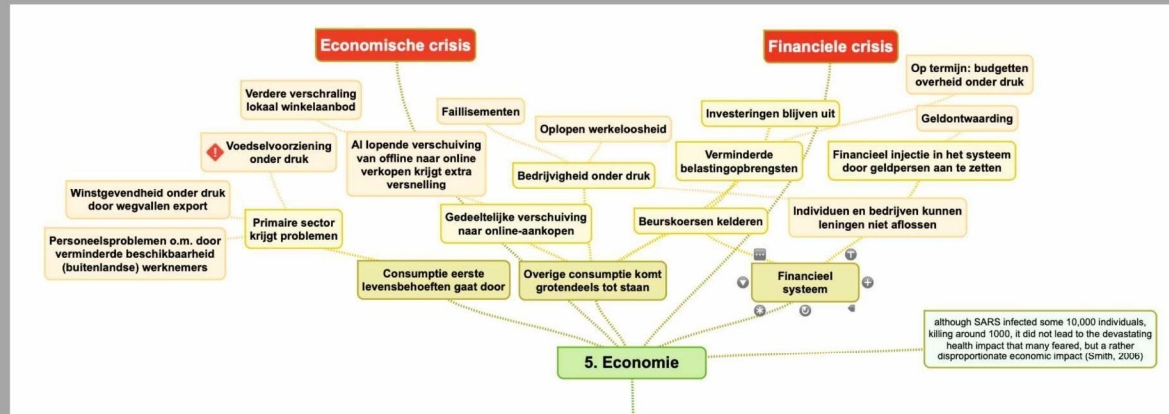
4. Sociaal klimaat

Crises maken grote sociale kracht in de samenleving los, óók als vorm van coping. Die sociale kracht stimuleren is essentieel, ook omdat deze deels bemoeilijkt wordt door de noodzaak van *social distancing*. Desalniettemin moet óók rekening worden gehouden met negatieve verschijnselen, zoals stigmatisering, *blaming* en het opkomen van sociale spanningen. Hou rekening met de te verwachten fasering in sociale reacties (zie links in de mindmap, wordt nog verder uitgewerkt).

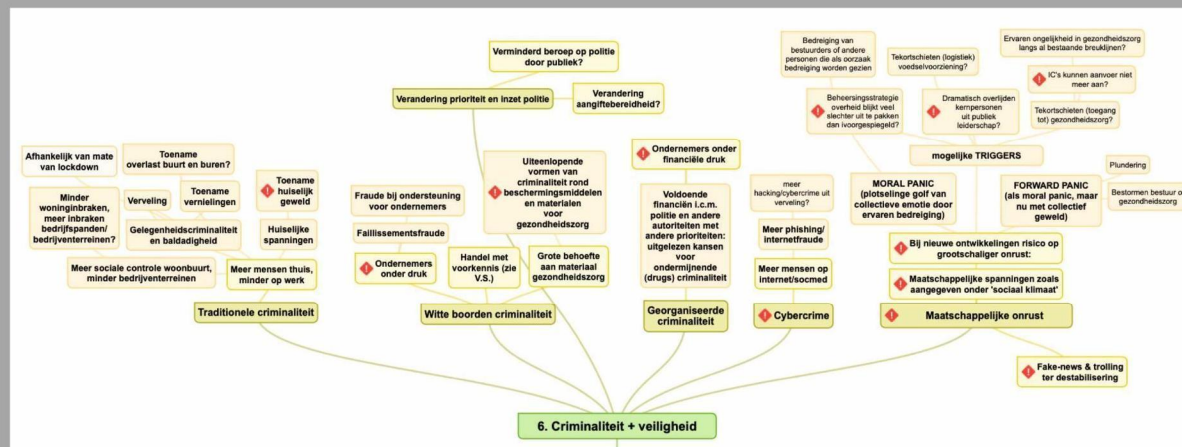
5. Economie

De CPB-scenario's voorzien een stevige tot zeer stevige recessie, met oplopende werkloosheid en faillissementen. Door de combinatie van angst en onzekerheid enerzijds en de interventies anderzijds komen grote delen van de economie tot stilstand. Horeca, *leisure*, toerisme vallen geheel stil, net als veel vormen van persoonlijke dienstverlening. In de *retail* verschuift een deel van de verkopen naar online. Supermarkten blijven wel sterk draaien, alhoewel het hamsteren na korte tijd tot stilstand komt. De primaire sector komt onder druk doordat exportmarkten wegvallen en/of schaarste aan personeel ontstaat, door een verminderde beschikbaarheid van (buitenlandse) werknemers. Dit betekent dat ook dat risico's bestaan t.a.v. de voedselvoorziening. De kapitaalmarkt valt stil, investeringen vallen stil, consumenten besteden minder en hebben na enige tijd ook minder te besteden. De economische crisis gaat daarom gepaard met een financiële crisis. Om dit tegen te gaan worden naar verwachting de geldpersen aangezet, waardoor inflatie een volgend risico vormt.

6. Criminaliteit en veiligheid

De Gelegenheidsstructuur voor criminaliteit en overlast verandert fundamenteel. Dat zal een fundamentele verandering van het veiligheidsbeeld geven. Bepaalde vormen van criminaliteit zullen – in de periode van *social distancing* sterk dalen, anderen juist stijgen. Rekening moet worden gehouden met de mogelijkheid van grootschaliger maatschappelijke onrust in de vorm van *moral panics*, in uitzonderlijke gevallen ook *forward panics*. Dan is ook extra aandacht nodig voor de veiligheid van ambtsdragers.

7. Verhouding tot beleid en bestuur

Op dit moment is het zogenaamde *'rally-around-the-flag'*-effect nog volop zichtbaar: het verschijnsel dat het vertrouwen in autoriteiten/publiek leiderschap sterk toeneemt door als bedreigend ervaren omstandigheden. Dit effect is tijdelijk en neemt langzaam weer af. Ook hier kunnen *signal events* invloed hebben op het vertrouwen in bestuur en beleid, wat onder extreme omstandigheden tot een leiderschaps crisis kan leiden (zie o.m. de ontwikkelingen in de V.S. en Brazilië). Door de relatief open, egalitaire en op dialoog gebaseerde samenleving en bestuurscultuur is de kans hierop Nederland waarschijnlijk kleiner dan in een aantal andere landen, wat echter niet betekent dat het hier geheel moet worden uitgesloten. Angst en onzekerheid geeft tenslotte ook een toegenomen draagvlak voor vergaande controle- en beheersingsmaatregelen, waarbij eenmaal genomen maatregelen mogelijk weer minder makkelijk terug te draaien zijn ('sluipende *securitising*').

Complexiteitsdenken: *on the edge of chaos*

De hiervoor beschreven mogelijke doorwerkingen vormen *patronen* die op basis van wetenschappelijke inzichten te verwachten zijn. Een aantal daarvan werd in de afgelopen periode ook al daadwerkelijk zichtbaar. Dat is wat anders dan dat zij ook *voorspelbaar* zijn in bijvoorbeeld tijd, plaats en omvang waarin zij zich voor kunnen doen. In een situatie als deze schiet het lineaire denken waaraan we zo gewend zijn tekort. Er zijn domweg te veel variabelen van invloed, die elkaar ook nog eens wederzijds op elkaar inwerken en waarvan een deel ook domweg nog niet kennen. Daarmee is maar één ding zeker: *dat alles onzeker is.*

Complexiteitsdenken kan ons dan echter wel een béétje helpen. De complexiteitswetenschappen wijzen ons juist op het bestaan en de waarde van dergelijke patronen bij het doorgronden van complexe situaties en complexe systemen. Zij wijzen er ook op, dat verbanden tussen bepaalde ontwikkelingen in een complex systeem vaak niet lineair zijn, maar bijvoorbeeld *tipping points* kennen. Zodat een heel klein beetje meer van factor A, opeens een wezenlijke verandering van factor B tot gevolg kan hebben. Het vervelende is alleen dat we niet precies weten waar en wanneer deze zich voordoen.: we kunnen ons er alleen maar van bewust zijn dat de kans daarop bestaat. Tenslotte laten de complexiteitswetenschappen ons zien dat wanneer een *complex adaptive system* (zoals onze samenleving is) uit evenwicht raakt en als het ware *on the edge of chaos* verkeert daar meestal een *fasetransitie* op volgt. Anders gezegd tot een nieuw evenwicht komt in een andere gedaante dan het daarvoor had. Dat lijkt sterk op wat bijvoorbeeld een geschiedkundige als Geert Mak ook constateert: dat zo'n crisis achteraf 'een breuk in de geschiedenis' blijkt. Maar wat het karakter van die breuk zal zijn, daarnaar blijft het op dit moment nog slechts gissen. Om de gedachten te scherpen zijn hierna wel wat – in onder meer de media hierover naar voren gebrachte – speculaties opgenomen. Maar eerst ga ik nog even in op een andere discussie: over 'het middel en de kwaal.'

Het middel ernstiger dan de kwaal?

Voor een goed begrip van de maatschappelijke doorwerking is het zaak de doorwerking van elk van de drie deelcrisis ook nog eens in samenhang met elkaar te zien. En vooral ook te denken in de effect-ketens die ontstaan: het ene effect lokt het volgende uit. Vanuit eenzelfde manier van denken is er de afgelopen dagen van verschillende kanten op gewezen dat onze reactie op de corona-crisis disproportioneel zou zijn: de uiteindelijke vervolgschade die door onze reacties en interventies uiteindelijk zal ontstaan zou vele malen groter zijn dan de schade die we daarmee op dit moment weten te voorkomen.

Vanuit een *technisch-rationeel perspectief* is daar inderdaad veel voor te zeggen. Ook uit onderzoek naar de SARS-epidemie van 2002/3 komt naar voren dat de vervolgschade – in velerlei opzicht – veel groter was dan de schade die met interventies werd voorkomen. In de coronacrisis zullen we zien dat behandeling van mensen met andere gezondheidsproblemen in het gedrang komt, met alle nare gevolgeffecten van dien. Het. Door de financiële crisis die ons te wachten staat zal het aantal suicides naar alle waarschijnlijkheid toenemen, en de gezondheid en gezondheidszorg ook op langere termijn onder druk komen. En dan hebben we het alleen nog maar over keteneffecten op de volksgezondheid. Ook op tal van andere terreinen mogen dergelijke keteneffecten verwacht worden.

Onze reactie is echter volstrekt begrijpelijk wanneer we die bezien vanuit *psychologisch perspectief*, zoals ik in het begin van deze publicatie heb aangegeven. De specifieke factoren van de coronacrisis leiden ertoe dat onze initiële reactie per definitie disproportioneel is. Dat constateerden *onderzoekers* ook bij de SARS-epidemie, waar zij tot de conclusie kwamen dat de veiligheidsbeleving van het publiek zelfs de sleutelfactor vormt in de beheersing van een epidemie én haar gevolgeffecten. Deze beïnvloedt immers niet alleen de mate waarin een succesvolle epidemiologische beheersing van de crisis mogelijk is, maar is ook de sleutelfactor waar het gaat om de impact op de economie. Zij bepleitten zij dan ook om modellen te ontwikkelen waarin epidemiologische processen worden gepaard aan de economische, met de publieke risicoperceptie als centraal sleutelbegrip. Helaas heb ik dergelijke modellen tot op heden niet kunnen vinden.

Psychologisch gezien is het al niet onze sterkste kant om een verlies op de korte termijn (waar we de consequenties al goed kunnen zien) af te wegen tegen een (veel abstracter) verlies op de langere termijn. En dan gaat het ook nog om een *duivels dilemma*: het gaat immers over leven en dood. Daar op een verstandige manier mee omgaan – en de maatschappelijke discussie aangaan - is lastig als we óók nog eens vol zitten van emotie, angst en onzekerheid, zoals in deze fase nog het geval is. Ook op dit punt speelt naar mijn mening de publieke veiligheidsbeleving weer een sleutelrol: we zullen alléén tot een betere afweging van de maatschappelijke schade op de korte en de lange termijn kunnen komen als die tot iets realistischere proporties is teruggeveerd. Zoals hiervoor beschreven is gaat dat gelukkig deels vanzelf, wat nog eens geholpen kan worden door

vertrouwenwekkend leiderschap. Negatieve *signal events* die onze emoties onderwijl weer hoog doen oplaaieren kunnen we (ook) in dit licht niet gebruiken.

Zo bezien vind ik de keuze van het kabinet om de **capaciteit van de IC's als belangrijk speerpunt** te maken ook vanuit *massapsychologisch* oogpunt verstandig. IC's die de stroom patiënten niet meer aankunnen vormen immers niet alleen een humanitair drama op zichzelf. De apocalyptische beelden die we daarvan via de media ongetwijfeld tot ons zullen krijgen zullen ook onze risicoperceptie, ons veiligheidsgevoel weer een paar tikken achteruitzetten. En daarmee de discussie over een ook voor de langere termijn verstandiger koers in de weg staan. Het op orde brengen van de IC-capaciteit doet dus meer dan alleen dat: het zet de deur open naar een koers waarin de korte en lange termijnbelangen beter met elkaar in evenwicht worden gebracht.

Op de langere termijn?

Wat zullen ook de (macro)gevolgen van deze crisis op langere termijn zijn? Wat zouden we mogelijk kunnen verwachten? Sociaal, politiek, cultureel, economisch? Enkele gedachten daarover, met waar mogelijk een link naar een relevante publicatie.

Onzekerheid is zeker

- Niemand kan voorspellen hoe de wereld er na corona uit zal zien
- Dat is waar. Toch hier overzicht van Politico van de verwachtingen van 30 denkers

[RD Hoofredactie Mudde Politico \(19/3\)](#)

Geo-politiek

- EU onder druk?
- Doorkanteling van het leiderschap naar het oosten?
- Trend naar autocratisch leiderschap zet door?
 - Verdergaande globalisering of omkering: isolationisme en 'disunity'??
- The end of populism? Forget it!
- (Tijdelijke) vrede in het Midden-Oosten?

[Holtland Rachman Harari Guardian Haaretz](#)

Financieel-economisch

- Financieel-economische crisis, ernstiger dan die van 2008-2013
 - Diepte en lengte afhankelijk van de duur van de coronacrisis
- Doorkanteling van economische macht naar het oosten?
- Afscheid van het neoliberalisme?
 - Doorbreken van de *near monopolies* van Tech- (bv. Google), pharma- (bv. Roche), of Retail Giants (bv. Amazon)?
- Anders denken over productie in lagelonenlanden vs. productie in eigen regio

[Ruding CPB Stevo Akkerman FD](#)

Sociaal-cultureel

- Hoe werkt *social distancing* ook op langere termijn door in onze sociale omgangsvormen en sociale cohesie?
- Krijgen we een breuk in onze westerse levenshouding en levensstijl? (10)(2e)
 - Met ge-geëmancipeerdere burgers of ondergeschiktere burgers?
- Krijgt eco-activisme de wind in de zeilen? Philip Elders
- *Blaming* van die groepen waarop de bescherming tijdens de crisis vooral was gericht?

Securitisering van (nu ook) het gezondheidsbeleid?

- Securitisering van (nu ook) het gezondheidsbeleid? Eijsvogel NRC
- Wordt mass-surveillance de norm, ook bio-metrisch? Harari
- Privacy onder verdere druk? (10)(2e) Grunberg

Politieke herwaardering NL

- Publieke en politieke herwaardering van de publieke sector? (10)(2e)
- Herziening van het veiligheidsbestel?
 - BZK en bestuur terug in het zadel?
- Politiek, bestuur en beleid NL
 - TK-verkiezingen (17 maart 2021): verschuiving in de politieke verhoudingen?
 - BZK en bestuur weer in het politie-zadel?

Technologisch

- Riskante technologieën die tijdens de crisis zijn ingevoerd niet meer terug te draaien Harari
 - Mass-surveillance wordt de norm Harari
 - Technologie speelt daarin belangrijke rol Hijink & Heck

Overige informatie

In de afgelopen dagen publiceerde ik veelvuldig over de betekenis van de angst en onzekerheid rond de corona op de aanpak op mijn eigen website www.marnixkeysinksmeets.com. Hier zal ik ook de komende tijd frequent zaken op publiceren die bestuur en beleid mogelijk behulpzaam kunnen zijn. Ook op andere professionele media, zoals bijvoorbeeld www.ccv-secondant.nl kunt u bijdragen vinden en/of verwachten.

De (schaarse) literatuur die ik gebruik over de maatschappelijke reacties tijdens epidemieën verzamel ik in een [database](#), die ik via het freewareprogramma [Mendeley](#) gaarne deel met iedereen die hiermee geholpen is.

Updates

Deze mindmap(s) worden elke paar dagen geupdate. Wilt u de nieuwste versie ontvangen? Mail: @inholland.nl

Over de auteur

Marnix Eysink Smeets (1956). Ik ben lector Publiek Vertrouwen in Veiligheid, voorzitter van de onderzoeksgroep Recht & Veiligheid van hogeschool Inholland (Rotterdam). Daarnaast ben ik directeur van de stichting Landelijke Expertisegroep Veiligheidspercepties (Amsterdam).

Centraal in mijn werk staat de veiligheidsbeleving van het publiek en de betekenis daarvan voor het (veiligheids)beleid. Voordat de Coronacrisis uitbrak hield ik mij vooral bezig met de razendsnelle verandering van het veiligheidslandschap en de consequenties daarvan voor veiligheidsbeleid en veiligheidsbestel, de sluipende uitholling van het veiligheidscomplex, publiek vertrouwen in en geweld tegen de politie, burgerparticipatie in veiligheid en de opkomende tendens van *policing by moral panic*.

Ik vind het delen van wetenschappelijke kennis met het professionele veld een essentieel onderdeel van mijn vak. Dat is tweerichtingsverkeer: de dialoog met het veld helpt mij die kennis verder te ontwikkelen en aan te scherpen. Dat doe ik meest via presentaties en social media zoals LinkedIn, maar ook via bijvoorbeeld NRC's Veiligheidscolumn of het digitale platform Secondant.

Contact: marnix@inholland.nl (10)(2e)

LinkedIn: <https://www.linkedin.com/in/marnixeysinksmeets/>

Twitter: @EysinkSmeets

Researchgate: volgt.

Verspreiding: toegestaan en aangemoedigd, conform Creative Commons:

